

Тема: Травмування ментальності українців у роки Другої Світової війни і повоєнних лихоліть

1. Історична психотравма як поняття та наукова концепція.
2. Україна – основна територія II Світової війни.
3. Українсько-польські конфронтації як наслідок політики тоталітарних режимів.
4. Втрати України у Другій Світовій вимірами людського життя
5. Голод 1946-1947 рр. в Україні як свідомо політика комуністичної партії.

Література

1. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942-1947. Київ : Вид-во «Києво-Могилянська академія», 2011. 288 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Viatrovych_Volodymyr/Druha_polsko-ukrainska_viina_1942-1947/
2. Горностай П.П. Коллективная травма и групповая идентичность. *Психологічні перспективи*. Спец. випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. Т. 2. Проблеми цілісності суспільства, груп та особистості. Київ : Основи, 2012. С. 89-95.
3. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття. Нариси політичної історії. Київ : Либідь. 1998/ 284 с.
4. Дашкевич Я. Волинський казан та його творці. *Українофобія як явище та політтехнологія*. Збірн. статей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. Вип. 1. С. 71-86.
5. Довженко О. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник. Київ : Веселка, 1995. 420 с.
6. Заява-відповідь Верховної Ради України парламенту Польщі щодо Волинської трагедії. *Тиждень*. 2016. 8 вересня.
7. Ільюшин І. Волинська трагедія 1943-1944 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 2003. 313 с.
8. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті. Київ : Знання України, 2007. 320 с.
9. Калішук О. Стереотипні уявлення та ментальність як чинник ескалації українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни. *Краєзнавство*. 2013. № 3 С. 55-60.
10. Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 360 с.
11. Реєнт О. Друга світова війна та Україна: політичні, соціально-економічні та демографічні наслідки. *Гуманітарний журнал*. 2011. № 1-2. С. 12-17.
12. Субтельний О. Україна: історія. Київ : Либідь, 1990. 620 с.
13. Чорна книга України: Збірн. док-тів, мат-лів, архівн. мат-лів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе. Упоряд., ред. Ф. Зубанича. Київ : Видавн. центр «Просвіта», 1998.

1. Історична психотравма як поняття та наукова концепція

Друга світова війна залишила не тільки масштабні руйнування і численні людські втрати, але й глибинні культурні та психо-ментальні травми, які закарбувалися в пам'яті, відбилися на ментальності і передаються від покоління до покоління.

У ментальності людства органічно поєднується минуле і сучасне, зберігається фундаментальна основа майбутнього. Проте суспільство часто воліє жити між "соціальною ностальгією" і "соціальною амнезією".

Обидва ці напрями є частиною діючого механізму створення соціально-політичних проектів, тобто конструювання майбутнього. Травми, тобто психічні переживання, зумовлені невдалим, негативним, або й принизливим досвідом минулого, найсильніше на це впливають. Переживання негативного досвіду минулого або заважає, або спотворює проект майбутнього.

Концепція історичної або культурно-ментальної травми, якої ми торкались аналізуючи добу Руїни (другої половини XVII ст.), у науковій літературі розглянута досить повно. Зауважимо лише, що травми наносяться швидкими, масштабними змінами, які призводять до негативних дисфункціональних наслідків.

Вони можуть бути результатом як екзогенних (війни, природні катаклізми), так і ендогенних, внутрішніх впливів (кардинальні реформи, революції).

Травма постає як глобальна адаптація суспільства і людини до умов існування, що змінилися.

Для історичної травми мають значення характер і обсяг змін, сама сфера базових цінностей і правил, яких вона торкається, а також розчарування від очікувань.

Розрізняють види дії травми – на біологічному, демографічному рівнях, впливу на соціальну структуру, на психіку і культуру.

Останній вид травми зачіпає як нормативні компоненти (норми, правила), так і ціннісні (ролі, стилі, смаки тощо) і когнітивні компоненти (вірування, переконання, доктрини, теоретичні побудови, парадигми), а також усвідомлення негативної оцінки історичних подій.

У цьому випадку говорять про порушення національної ідентичності і ментальності.

Сама культурна травма представляє «колективне явище, пережите групою, спільнотою або суспільством внаслідок руйнівних подій культурно інтерпретованих як травмування».

Поняття колективної травми виникає, коли:

а) люди різного віку говорять про суттєву і нав'язану зміну ціннісної системи, яка припадає на один і той самий історичний період (війна, окупація, революція тощо);

б) випадки насильства і нав'язані з ними зміни менталітету містять достатньо багато спільних рис (масові депортації, побутовий шок, ідеологічні

гноблення тощо);

в) символічна інтерпретація подій, що викликали колективну травму, містить подібні оцінки різних респондентів («загальнонародне лихо», «колективний сором», «національна катастрофа» тощо);

г) індивідуальні біографії відбивають колективні стратегії подолання травми.

Культурна травма виражає кризу ідентичності, у центрі якого знаходиться певний міфоподібний дискурс, що акцентує «своє» і «чуже» та загострює їх протистояння. Цей колективний феномен здатний породжувати різні дії, включаючи і руйнівні, поширюватися серед членів певної групи, котрі поділяють оцінку того чи іншого факту, інтерпретують і сприймають як таке, що примушує і накладає зобов'язання на їхні дії.

Аналізуючи причини історичних і культурних травм, П. Горностай виокремлює:

- війни (будь-які, включаючи й інформаційні); геноцид у найрізноманітніших формах;
- катастрофи (техногенні і гуманітарні);
- стихійні лиха (екологічні катастрофи);
- соціальні революції і перевороти (державні та військові);
- депортація або вигнання великих груп людей (наприклад, за етнічною або релігійною ознакою);
- обмеження свободи великих груп людей (концтабори, рабство); політичні,
- релігійні та інші репресії;
- терористичні акти тощо.

За масштабами травматизації соціальної групи П. Горностай виділяє такі критерії:

- величина трагедії,
- сила травматизації: кількість загиблих, масштаб події, значущість загиблої особистості (якщо йдеться про загибель національного героя);
- психологічні умови, у яких протікає травмуюча подія, зокрема – рівень переживання несправедливості, міра невинуватості загиблих.

Велике значення має факт, хто є агресором:

- «свій» чи наявний ворог (від «свого» набагато болючіше);
- неможливість (або неспроможність) протистояти травмуючій силі або суб'єкту,
- пасивність жертви, часто вимушена (чим менша здатність опиратися, тим більша травма від дій агресора (загибель на полі бою менш травматична для суспільства, ніж насильницька смерть у концтаборі);
- неможливість (або нездатність) емоційно відреагувати тих, хто залишився живим і їх нащадків (якщо вони не можуть відкрито виражати почуття з приводу трагічних подій, оплакувати загиблих, позбавлені (через заборону або замовчування) можливості опосередкованого зцілення.

Історична і культурна травми спроможні завдавати найбільш негативні наслідки для групової та індивідуальної ментальності.

Серед пережитих українцями в новітній історії культурно-історичних і ментальних травм, спровокованих окупаційним більшовицьким режимом, окреме місце посідає трагізм екстремальних умов Другої світової війни і повоєнних лихоліть.

Це травма, яка залишилася на нашому національному тілі, у нашій пам'яті і душах, перетворюється у форму подальшого життя з травмою.

2. Україна – основна територія II Світової війни

В українських реаліях не так просто визначити навіть чіткі хронологічні рамки війни, адже перші бойові дії, які умовно можна зарахувати до Другої світової, тут почалися не у вересні, а у березні 1939 року.

Тоді вояки Карпатської Січі дали бій угорській армії, що наступала на новостворену Карпато-українську державу.

Останні постріли українських підпільників відлунували в середині 1950-х років.

Можуть заперечити, що ці конфлікти не були безпосередньо пов'язані з війною. Але справа в тому, що в рамках Другої Світової в Україні велася не одна, а кілька воєн, ареною для яких були наші землі:

1) німецько-польська війна 1939-1945 рр. – спочатку відкрита фронтова, а після падіння Польщі – підпільна;

2) німецько-радянська 1941-1945 рр., теж відкрита, потім підпільна, потім знову фронтова;

3) маловідома, проте надзвичайно запекла й кривава польсько-українська війна (1942-1947) – підпільна і значною мірою селянська за участю ОУН та УПА, хронологічні рамки якої виходять поза 1945 р.;

4) найтриваліша із цих воєн – підпільна українсько-радянська (1939-1970-ті рр.), початком якої стали антирадянські виступи першої радянської окупації, а завершенням – погром націоналістичного підпілля та українського руху опору 1960-1970-х рр.

Усі ці війни, як і тривала «холодна» війна, і міжнародні конфлікти, мають безпосередній стосунок до політики радянського тоталітарного режиму, оскільки були спровоковані ним та стали відгалуженнями і продовженням війни за прискорення світової революції.

Одним із чинників, що істотно впливали на місце і роль українців у Другій світовій, була відсутність власної Української держави. Воюючі сторони розглядали українців виключно як ресурс (людський, матеріальний, політичний), який можна використати у протистоянні.

Як результат – Українська територія стала однією з головних арен світового бойовища, українці були вояками практично всіх армій, які пройшли через українські землі: вже у перші дні війни українці воювали у лавах польського війська, у лавах Червоної армії, членами легіону Р. Сушка у складі німецької армії у липні-вересні 1939 р.

У наступні роки до цього переліку додалися нові українські формування німецької армії (батальйони «Нахтігаль» та «Роланд», а згодом Ваффен СС дивізія «Галичина»), у лавах радянських та польських партизан, врешті, у

збройних формуваннях українського визвольного руху (Українська повстанська армія, Українська народна революційна армія).

До цього слід додати величезну кількість пасивних очікувачів, які намагалися вижити і врятувати свої сім'ї у страшних умовах війни, не пристаючи до жодної зі сторін чи, навпаки, співпрацюючи з усіма.

Моральний стан українського народу, особливо тієї його частини, яка була на окупованій території, багато в чому був детермінований німецькою владою. Жорстокого окупаційного режиму Україна зазнала чи не найбільше з усіх республік СРСР.

Політика нацистської Німеччини була спрямована на повну культурну деградацію українського народу. На нараді 16 липня 1941 р. А. Гітлер визначив основні принципи окупаційної політики: «Тепер перед нами стоїть завдання розчленити територію так, як це нам потрібно, з тим, щоб зуміти: по-перше, панувати над нею, по-друге, управляти нею, по-третє, експлуатувати її».

Отже, був курс на нещадну експлуатацію ресурсів України, як матеріальних, так і культурних.

У своїх планах підкорення та колонізації окупованої території України нацисти значну увагу приділяли налагодженню механізмів духовного пригнічення місцевого населення.

Дії, спрямовані на духовне вихолощення й деградацію мешканців східних окупованих районів, вандалізм щодо їх культурних цінностей, перетворилися на повсякденну практику німецьких окупантів.

Населення отримало можливість порівняти радянський і німецький тоталітарні режими і у багатьох моментах це порівняння було не на користь комунізму, але, відчувши жахи фашистського режиму безпосередньо, багато хто став виявляти симпатії до Червоної армії.

М. Коваль наводить приклад каламбуру, що з'явився в Україні у роки війни з даного приводу: «Якого успіху досяг Гітлер на Україні за 1,5 року і чого не зміг Сталін досягти за 23? Відгадка: Гітлер примусив українців полюбити радянську владу».

Звичайно не всіх, адже напад Німеччини на СРСР з новою силою підтвердив, що українське суспільство було далеко не єдиним, що у ньому існувало розмежування залежно як від ставлення до радянської влади, комуністичної ідеології, суспільно-політичних та економічних процесів у країні, так і сприйняття української національної ідеї.

Радянська влада своїми беззаконнями, репресіями, неухважністю представників партійно-владного клану підірвала віру до себе навіть тієї частини населення України, яка була лояльно налаштована до неї.

Не випадково, у ході війни деяка частина мешканців України погодилася на співпрацю з гітлерівським окупаційним режимом. Частково це зумовлювалось тим, що у певних колах українства побутувала ілюзія про можливість відновлення незалежності України при підтримці Німеччини.

Ці ілюзії були розвіяні після того, як гітлерівський режим зажадав від проводу ОУН відкликати Акт від 30 червня 1941 р., яким проголошувалося

відновлення Української Самостійної Соборної Держави, коли почалися масові арешти членів ОУН, коли у німецьких катівнях опинився лідер – Степан Бандера.

У роки війни поряд з величезними людськими втратами змінилася і національна структура українського суспільства, що не могло не вплинути на свідомість і етнічну ментальність народу.

Перші зміни почалися за кілька років до війни. Якщо напередодні війни українські землі перебували у складі чотирьох держав:

- понад 5 млн. українців проживали у Польщі (Галичина і Західна Волинь);

- Закарпатська Україна належала до Чехословаччини, де проживало до 700 тис. українців;

- Північна Буковина входила до складу Румунії, у межах якої проживало 790 тис. українців;

- більшість перебувала у складі СРСР, то після включення західноукраїнських земель до складу СРСР/УРСР, Північної Буковини і трьох повітів Бессарабії населення республіки збільшилось до 42 657 тис. жителів, а її територія розширилася до 565 тис. кв. км.

3. Українсько-польські конфронтації як наслідок політики тоталітарних режимів

Зміни національної структури населення України стали наслідком радянської практики депортації цілих народів. Якщо раніше ворогів народу шукали серед різних суспільних груп населення, то тепер у ворожості до радянської системи звинувачувались цілі народи.

На думку дослідника тоталітаризму К. Гаджієва, «нова радянська людина» не могла мати національної основи, національного коріння, вона є представником «безнаціональної спільноти».

Наступники адміністративно-командної системи пішли далі від проголошеного «вождем народів» Й. Сталіним гасла «Проводити національну політику з дотриманням принципу видимого інтернаціоналізму».

Десятиріччями спостерігалось зневажливе ставлення до національної самосвідомості народів, їх національної психології, традицій, вірувань, а ще гірше – не враховувалася схильність народів до історичного місця проживання, що викликало порушення консолідації націй на своїх одвічних територіях.

І радянська влада почала шукати ворогів не серед класів, а цілих націй, зокрема – поляків. Остаточного знищити польську національну структуру на території України змогли лише у перші післявоєнні роки. 1 жовтня 1944 р. польській стороні довелося визнати законність включення західних областей України до складу СРСР/УРСР, хоча значна частина українських етнічних земель (Надсяння, Лемківщина, Холмщина, Підляшшя) була залишена

Польщі. А угода, підписана 9 вересня 1944 р. між Польським Комітетом Національного Визволення і Урядом УРСР, передбачала обмін українським та польським населенням. Поляки продовжували в цей період залишатися під пильним контролем радянських органів на всій території. Значна частина з них сама була не проти переміщення до Польщі.

Внаслідок врегулювання територіального питання з Польщею на територію України розпочалася депортація українського населення. Певна частина українців Польщі добровільно покинула польські землі. Соціологічні опитування, проведені вже у 1990-х рр., свідчать, що серед переселених «голодувало на новому місці» 70 % населення, не були забезпечені відповідними житловими умовами 84 %. 73 % тужили за рідним краєм, хотіли б повернутися – 56 %. І це – через 50 років після акції «Вісла».

Наприкінці війни широко почала використовуватись тактика звинувачень окремих народів у колабораціонізмі. На території України такі процеси зачепили кримських татар, вірменів, греків, італійців, румунів та представників інших національностей.

За роки війни помітно зменшилася чисельність, а відтак і вплив єврейської меншини.

Хоча включення до складу УРСР західноукраїнських земель збільшило населення республіки на 7 млн. осіб, проте цей факт приніс нові проблеми для влади: національно більш свідомі західні українці дістали можливість поширювати свої ідеї на Схід, східні українці справляли певний вплив на західних. Мешканці Заходу були менш уражені комплексом меншовартості, і їм був невідомий синдром «молодшого брата», який влада прививала українцям Сходу України.

Рівень політичної свідомості їх був вищим через те, що вони жили в державах, де існувало більше прав і свобод.

Крім того, західні землі України були найменш зрусифіковані і комунізовані.

«Обнялися. Зітхнули, притиснулись одна до одної й не зійшлися... Розімкнулися обійми, радість поступилася місцем ненависті, невпевненість – сумніву, сумнів змінився здивуванням, здивування – розчаруванням, а потім гнівом і обуренням», – так визначав «возз'єднання» українських земель 1939 р. О. Довженко.

У контексті ментальності років війни не можна оминути Волинську трагедію 1943 р. (у польській історіографії – «Волинська різанина»). Як відомо, це був обопільний конфлікт поляків і українців з етнічним забарвленням, спровокований третьою силою (більшовики і гітлерівці). Гітлерівський і сталінський режими розглядали польсько-українську конфронтацію як засіб ослаблення українського і польського руху опору, були задіяні у її загостренні.

За словами В. В'ятровича, цей конфлікт набув характеру «Другої польсько-української війни».

Місцеве польське населення вважало себе корінними мешканцями краю з претензією на повернення цих земель до складу Польщі після

завершення війни. На їх боці були польські партизанські загони. У регіоні нараховувалось понад 1300 вояків, ще близько 3600 озброєних осіб діяли в так званих базах самооборони. Польська поліція, будучи на службі у нацистів, брала участь у «пацифікаціях» українських сіл, становила приблизно 2000 осіб, 202-й батальйон польської «гранатової» поліції, який прибув з Генерального губернаторства та налічував 360 осіб. Крім того, нелояльне до УПА польське населення було потенційною опорою Німеччини та СРСР.

Метою ж дій українських націоналістів на Волині було, насамперед, намагання перешкодити майбутнім претензіям Польського уряду на західні землі (так, як це сталося після завершення Першої світової війни). В обороні українського населення виступили сили УПА на Волині, які становили, за різними даними, від 3 до 5 тисяч бійців.

У традиційній польській історіографії ці події трактуються тенденційно і маніпулятивно як етнічна чистка винятково польського населення, демонізується образ «українця-різуна»; в українській – як «дія у відповідь» на звірства поляків щодо українських цивільних.

Для праць польських істориків характерна тенденція перебільшувати польські жертви і применшувати українські втрати, включати до числа польських жертв осіб не польської національності, а також тих, які загинули за зовсім інших обставин і які не мали стосунку до Волинської трагедії.

Оскільки проблеми Волинської трагедії не мають завершення донині, український парламент 8 вересня 2016 року ухвалив постанову-відповідь на рішення польського Сейму та Сенату щодо подій на Волині, у якій критично оцінив установлення Сеймом Республіки Польща «Національного дня пам'яті жертв геноциду, вчиненого українськими націоналістами проти громадян II Речі Посполитої у 1943-1945 роках».

У постанові говориться: «Верховна Рада України з жалем, розчаруванням і глибокою стурбованістю сприйняла рішення Сенату і згодом ухвалення Сеймом Республіки Польща постанови від 22 липня 2016 року «Щодо вшанування пам'яті жертв геноциду, вчиненого українськими націоналістами проти громадян II Речі Посполитої у 1943-1945 роках», якою надана політично і юридично некоректна оцінка трагічної сторінки українсько-польської історії, що стосується подій на Волині». Далі у документів зазначено: «Парламент України вважає, що односторонні політичні оцінки історичних подій несуть високий ризик спричинення конфліктів між нашими суспільствами і державами та сприяють подальшій радикалізації як українського, так і польського суспільств, що послаблює консолідацію зусиль наших громадян, спрямовану на розвиток України і Польщі. Верховна Рада України заявляє, що єдиний шлях до примирення і поєднання між українським та польським народами лежить через спільне пізнання фактів та обставин історії, установлення персональної відповідальності за злочини проти людяності та воєнні злочини і християнське прощення», – наголошено у документі.

Український парламент закликав українських і польських істориків

продовжити вести фаховий діалог, політиків – припинити інструменталізувати історичну науку заради досягнення тимчасових політичних вигод, польських колег – припинити політизацію трагічних сторінок українсько-польської історії та зосередити зусилля на конструктивній побудові взаємин між Україною та Республікою Польща для зміцнення партнерства у демократичній Європі на підставі європейських цінностей. А нинішні та майбутні покоління українців і поляків Верховна Рада закликала «продовжувати стратегічне партнерство та не піддаватися спробам окремих політичних сил маніпулювати чутливими сторінками історичного минулого всупереч інтересам українського та польського народів».

4. Втрати України у Другій Світовій вимірами людського життя

Повертаючись до ментальних травм, завданих українцям у часи Другої світової війни, варто вказати на її ціну в людському вимірі для українського народу.

За даними «Книги Пам'яті України», людські втрати оцінюються у 10 млн. осіб: 4,5 млн. цивільного населення, близько 4,1 млн. військовослужбовців (убитих, загинув у полоні, зниклих без вісти, померлих від ран і хвороб у повоєнні роки), понад 200 тис. оstarбайтерів, які не повернулися додому з каторжної праці на чужині, не менше 100 тис. членів ОУН та вояків УПА, 50 тис. радянських партизанів і підпільників, а також близько 16 тис. українців, які загинули у складі збройних формувань, що воювали на боці Німеччини. Воєнні дії й тривала окупація спричинили кардинальні демографічні та соціальні зміни в Україні. У середині 1941 р. в містах УРСР налічувалося 14 млн. мешканців, після закінчення війни – 7,6 млн.

Для порівняння: у Польщі населення в роки війни скоротилося на 19,6 %, Німеччині – 9 %, Югославії 10,6 %, Франції – 1,5 %, Італії – 1,1 %, Угорщині – 4,6 %, Румунії – 3,7 %, Великобританії – 0,7 %, США – 0,2 %, Японії – 3,4 %.

Евакуаційні та мобілізаційні процеси 1941 р. супроводжувалися різким зменшенням трудових ресурсів. Кваліфіковані робітники та інженерно-технічні працівники до завершення війни (а багато хто й надалі) залишалися на новостворених підприємствах східних районів СРСР. Натомість в УРСР кількість робітників скоротилася до 17 % від довоєнного рівня. За цих умов на початку відбудовних робіт відчувалася гостра нестача робочих рук, нівелювати яку не вдалося ані мобілізацією молоді, ані за рахунок широкого залучення жіночої праці в усі сфери виробництва, навіть на підземні роботи у вугільній промисловості. На селі ж жінки, підлітки й люди похилого віку залишалися основною робочою силою впродовж 1940-х- початку 1950-х рр.

Надзвичайно негативні наслідки мав статевий дисбаланс, викликаний масовою загибеллю чоловіків. За переписом 1959 р., у віковій групі першого повоєнного покоління (до 19 років) співвідношення чоловічого й жіночого населення було приблизно рівним. У віці 20-24 роки на 100 чоловіків

припадало 104 жінки; 30-34 роки – 127,9; 35-39 років – 158,3; 45-49 років – 164; 55-59 років – 185,6. Наведені дані свідчать про те, що величезна кількість жінок репродуктивного віку (від 30 % до 85 %) фактично була позбавлена можливості шлюбного життя. Це згубно позначилося на рівні народжуваності й прирості населення післявоєнної України. У 1944 р. народжуваність в Україні становила 5 немовлят на 1 тис. населення, а смертність – 7 осіб.

У результаті реалізації нацистами расистської доктрини на території окупованої України та за її межами було знищено сотні тисяч євреїв та циган. Уціліти вдалося лише тим представникам цих етнічних груп, які виїхали за межі республіки на схід у 1941 р.

Унаслідок депортацій 1941 і 1944 рр. різко скоротилась кількість етнічних німців і татар.

Під час польсько-українського трансферу населення 1944-1946 рр. на історичну батьківщину виїхало майже 700 тис. поляків.

Та найбільш істотного зменшення зазнала українська спільнота. Повоєнна етнічна карта відрізнялась від довоєнної значним приростом російської складової та зменшенням частки автохтонного населення. При цьому однією з причин такої динаміки стали не тільки прямі втрати у війні, а й депортації 1939-1941 рр. та другої половини 1940-х рр. у ході боротьби з українським самостійницьким рухом. Як підкреслив Олександр Реєнт, Друга світова та її складова – німецько-радянська війна – стали найбільш доленосною і трагічною подією в історії України. Біль втрат, приховані душевні страждання зачепили кожную родину й дотепер відлунюються у спогадах тих, хто став свідком та учасником тих подій. Саме тому вони посідають своєрідне місце в колективній історичній пам'яті нашого на роду й державній політиці, спрямованій на увічнення жертв війни.

Але був ще післявоєнний період з його лихоліттям, стражданням і голодом. Жодна країна Європи не зазнала такого руйнування, як Україна. За роки війни було знищено 714 міст і селищ міського типу та понад 28 тис. сіл (250 з них були повністю спалені разом з їх мешканцями), зруйновано 16 158 промислових підприємств (неушкодженими залишились лише 19 % довоєнної кількості промислових підприємств), 1,9 тис. залізничних станцій, 28 тис. колгоспів, 900 радгоспів, 1,3 тис. МТС, 18 тис. лікувальних, 33 тис. навчальних і наукових закладів, 19 тис. бібліотек.

Лише прямі збитки, завдані народному господарству, дорівнювали 285 млрд. крб., що перевищувало втрати РРФСР.

Загальні збитки, які війна принесла народу та господарству України, становили 1,2 трлн. крб. Значними були і демографічні втрати. За підрахунками вони склали 22 % загальної кількості населення. Близько 10 млн. осіб залишилися без помешкання. За таких умов починалася відбудова народного господарства.

У березні 1946 р. Верховна Рада СРСР затвердила п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства на 1946-1950 рр. Обсяг капіталовкладень на четверту п'ятирічку становив 65 млн. крб., що

перевищувало рівень капіталовкладень передвоєнних п'ятирічок. Виснажене війною населення змушене було працювати на межі фізичних можливостей.

Проте результати відбудови були неоднозначними. З одного боку, було відновлено промисловість України: її обсяг у 1946-1950 рр. збільшився в 4,4 рази і перевищив рівень 1940 р. на 15 % (проте обсяг виробництва легкої промисловості у 1950 р. зменшився порівняно і довоєнним на 20 %).

З іншого боку, ціна відбудови, унаслідок жорстких методів її проведення, була дуже високою. Протягом 1946-1950 рр. обсяг капітальних вкладень у господарство країни становив понад 65 млрд. крб. (у довоєнних цінах). Це перевищувало відповідні капіталовкладення за три довоєнні п'ятирічки, разом узяті. При уряді в Москві було створено спеціальний комітет з відбудови народного господарства, що здійснював координацію й спрямовував усю роботу.

За рішенням московських інстанцій з Уралу, Далекого Сходу, Поволжя та інших регіонів в Україну направлялись кадри, надсилалася техніка й устаткування. Щоправда, тут доречно нагадати: устаткування евакуйованих під час нападу нацистської Німеччини на початку війни промислових підприємств так і не повернулось в Україну, оскільки це вважалось недоцільним. Відтак, відновлення промисловості довелось розпочинати фактично з нуля.

Отже, саме Україна, що стала основою ареною світової війни, понесла найбільші людські, ментальні та матеріальні втрати.

5. Голод 1946-1947 рр. в Україні як свідомо політика комуністичної партії

Особливо важким було становище селян. Вони отримували мізерні заробітки, на них не поширювалися соціальні гарантії, вони були позбавлені права мати паспорт, а відповідно – й вільно пересуватися, їм доводилося сплачувати великі податки на присадибні ділянки.

Селянство, як і раніше, залишалося найбільш ущемленою категорією суспільства. Значною мірою на його становище впливало негативне ставлення влади до кооперативної власності, що зображувалась як щось «другорядне», як «непослідовно соціалістична» форма господарювання. Колгоспник був відчужений від засобів виробництва, від розподілу створеного ним продукту. Вироблена колгоспами продукція державою не закуповувалась, а фактично вилучалась методом продрозкладки. Між містом і селом існував нееквівалентний обмін.

Усіляко обмежувалось ведення особистого підсобного господарства. Природне прагнення людей бути господарями на землі розцінювалось як приватновласницький пережиток. Прийнятий ще 1939 р. закон про сільськогосподарський податок набрав більш жорстких, антигуманних форм у повоєнні роки. Згідно із цим законом, оподатковувались кожна тварина, дерево. Податок стягувався з реалізації всіх культур, вирощених на присадибних ділянках колгоспниками, не кажучи про одноосібників. Колгоспники одержували за нелегку працю символічну платню, а існували, в

основному, за рахунок присадибних ділянок. Селяни не отримували пенсій, переважна більшість колгоспників не мали паспортів і без особливого дозволу не мали права покидати села.

Виснажене війною і сталінською феодальною системою господарювання, українське суспільство спіткав у другій половині 1946-1947 рр. новий голод, який посилювався низькою врожайністю через відсутність посівного матеріалу, техніки, добрив і посуху.

У Миколаївській області, наприклад, урожай зернових культур 1946 р. становив від 1,9 до 3 ц з гектара. Валовий збір усіх зернових в Україні становив у 1946 р. 531 млн. пудів, що було у 3,5 рази менше, ніж у 1940 р. Із 26 397 наявних улітку 1946 р. колгоспів 5 500 не зібрали навіть тієї кількості зерна, що засіяли. Брак кормів призвів до значного скорочення поголів'я великої рогатої худоби, свиней та коней.

За підсумками сільськогосподарського 1946 р., колгоспники Київської області на вироблені трудовні одержали не більше 150 г зерна на трудовдень.

В інших областях цей показник дорівнював 50-100 г, а подекуди на трудовні взагалі не одержали ні хліба, ні грошей. Об'єктивні труднощі посухи посилювалися діями центральних московських органів, які, не рахуючись із конкретними умовами та можливостями, здійснювали тиск на партійно-державний апарат України, вимагаючи будь-якою ціною виконати обов'язкові плани хлібозаготівель.

Почали повторюватися жахливі картини 1932-1933 рр.: люди хворіли на дистрофію, часто зі смертельними випадками (на травень 1947 р. було зареєстровано понад 900 тис. хворих на дистрофію), батьки залишали своїх дітей, оскільки були не в змозі їх нагодувати, траплялися випадки канібалізму (у січні-червні 1947 р. в Україні зареєстрували 130 випадків людодійства, 189 – труподійства).

І в той час, коли голодувала не тільки Україна, а й Білорусь і Молдова, СРСР експортував зерно до Болгарії, Румунії, Польщі, Чехословаччини.

У квітні 1946 р. було підписано угоду про поставку Франції 500 тис. т зерна. Загалом експорт зернових із СРСР тільки 1946 р. становив 1,7 млн. тонн. При цьому поставки здійснювалися за цінами, що були нижчі від світових, і переважно у кредит. Зайвий раз підтверджувалося: московські вожді цинічно ставляться до проблем українського селянства, яке примушували мовчазно та за будь-яку ціну відбувати колгоспну панщину.

Наслідки голоду ще довго давалися взнаки. Друга Світова стала найкривавішою війною в історії людства, її ментальні наслідки очевидні й сьогодні.

Вона була найбрутальнішим проявом тотального нищення людей, її учасники цинічно ігнорували закони і правила ведення бойових дій, фактично не розрізняли у ставленні, хто перед тобою – армія противника чи цивільне населення, коли звичною практикою стали інститут заручництва та принцип «збірної» відповідальності.

Ця війна стала страшною платою за нездатність українців відстояти національну державність у 1917-1921 роках.

Бездержавна нація повторила страшний досвід братовбивчої Першої Світової. Так, знову трагедія, співставна зі страшними голодоморами та репресіями, і як наслідок – колективна травма, для якої характерна група факторів: масштаб, сила травматизації (кількість людей, що постраждали), рівень несправедливості – пасивність жертви, часто вимушена; неможливість (неспроможність) емоційного реагування постраждалими, що залишилися живими, та їхніми нащадками, які не завжди відкрито виражали свої погляди і почуття з приводу трагічних подій.

Війна ще більше посилила наслідки сталінських репресій 1930-х рр. В усіх регіонах України масовим стало сирітство, каліцтво, безхатченство, бродяжництво. Війна, розв'язання якої не залежало від українців, – незаперечна й глибинна травма. У моральному плані наші діди і батьки захищали рідну землю, чинили відчайдушний опір окупантам, що мало й позитивне значення для суспільної свідомості.

Не менш жахливою колективною травмою став голод 1946-1947 років. Голод 1946-1947 рр. був продовженням голодомору 1932-1933 рр. як волаюча несправедливість, оскільки акція спрямовувалася на абсолютно безневинних людей, позбавлених шансів на порятунок. Можливість протистояти була дуже низькою, протидії фактично не було, за винятком зрідка поодиноких випадків. Суспільній свідомості нав'язувалася думка, що ці люди погані, що вони винуваті, оскільки співпрацювали з гітлерівцями, їх треба покарати. У СРСР голод 1946-1947 рр. тривалий час тотально замовчувався. Без сумніву, все це разом (і війна, і голод, і розруха, і режим ідеологічної «ждановщини») не могло не сформувати травматичну ментальність українського народу, посттравматичний синдром.

І все ж, пріоритетні риси української ментальності: любов до рідної землі, готовність захищати свою домівку, родину, хоробрість, жертвовність, віра в завтрашній день витримали перевірку і збереглися.